

MOŠO KABILJO

Napolju besni noćna oluja.

Danas se čulo da će ove noći da odgone Jevreje, muškarce. Žene sa djecom ostaju, kažu da njih neće dirati, neće ih dizati iz kuća.

Mošo Kabiljo, trgovac, čovek šezdesetih godina, mršav, sitna koščata lica, crnih sjajnih očiju koje izgledaju kao da gore, sjedi u svojoj sobi, sluša oluju, i čeka — čeka da dođu po njega. S njim je njegova žena Sarika, sredovječna, malo ugojena Jevrejka riđe kose i krupnih smeđih očiju. Oni oboje čute. U drugoj sobi spava njihova ćerka Erna, mala, mršava i krupnooka djevojčica od trinaest godina. Ona ne zna ništa, njoj nisu ništa govorili, i zato ona sada mimno spava.

Neće sigurno dok ne prestane kiša, — misli Mošo, — ali kad prestane — doći će. I odveće ga. Kuda?

Mošo ne može da misli o tome. Odmah mu se steže grlo, počne da mu drhti donja usna, i on samo što ne zaplače. A tu sjedi Sarika, koju on hoće da utješi i koja se zaista hrabro drži. Eto, ona ne plače, pa kako bi to sad bilo da on, muškarac, pusti suzu! Ne, ne, nikako ne misliti o tome, to je najbolje, to je jedini lijek.

On sluša oluju. U prozorska okna udaraju teške kapi, na mahove, sa naletima vjetra. Grgori voda, čuje se njen ujednačen šum. U uglu sobe, na tavanici, Mošo primjeti jednu krupnu kap koja se lagano odvoji i pade na pod. Na njenom mjestu poče se odmah stvarati druga, pa se i ona otkide. Tap — učini se Moši da ču kako se kap razbi o pod.

Vidiš, prokislilo, — pomisli on zabrinuto, — mora da je prsla kubura. Trebalo bi nešto podmetnuti.

I on već htjede da traži ljestve i da se penje na tavan, ali se sjeti svega, na usnama mu se pojavi gorak osmijeh, i on se ne pomače.

Kako je život najednom postao strašan! I sve je nekako nerazumljivo, neshvatljivo! Kako, kome sve to treba, i zar je moguće da ima ljudi koji misle da je ovo ovako dobro, da ovako treba da

bude, da ovako ostane zauvijek? Mošo nije mogao da vjeruje da takvih ljudi stvarno ima. A onda, kako, i čime da se objasni sve ovo što se dešava s njima, Jevrejima, a što po strahotama prevazilazi sve patnje koje su Moši poznate iz tragične istorije jevrejskog naroda? Šta se ovo događa u svijetu? Jesu li ljudi poludjeli, ili je sve ovo samo strašni san poslije kojeg će doći spasonosno buđenje? Ne, nije san, nego žalosna, stravična java, život u kome nema mjesta za Jevreje, ovo je strašni sud, strašniji od onoga koji će doći za sve ljude, i u koji je poslije ovoga teško povjerovati!

— Sarika, — poče Mošo, ali mu se glas prekide pa morade da se nakašlje. — Sarika, znaš, ja mislim, neka mala ne zna. Kaži — tata otišao na put...

Mošo opet učuta.

Sarika pogleda u njega svojim tužnim očima, lice joj se zgrči, i ona bezglasno zaplaka tresući ramenima.

Moši nekako bi lakše kad ona zaplaka. On se osjeti jači, glas mu postade sigurniji, čvršći, i on sa izrazom lake nadmoćnosti priđe ženi i poče da je tješi:

— De, de, ti, tako hrabra žena... Sarika, pa nema smisla... zašto, ne možeš time ništa pomoći!

Ali je Sarika i dalje plakala. Njoj više nije bilo stalo do toga da bude hrabra žena, ona zaista više nije mogla da rasuđuje ima li smisla to što ona sad plače ili nema. Ona je plakala za sve one proklete dane otkako se njihov život potresao iz temelja, za sva poniženja koja je pretrpjela, za sav strah od kojeg se toliko puta ledila.

Mošo shvati da je tako ne može umiriti.

— Čuješ, — reče on trudeći se da mu glas i dalje bude dobar, veseo, — kako bi bilo da ti meni spakuješ nešto hrane... Možda ćemo nekuda dalje, pa neka se nađe. A dobro bi bilo ponijeti nešto i od odijela. Zbilja, zaboravih ti reći, bio sam danas sa Ikom. Zajedno smo meli čaršiju, baš ispred Ikinog dućana. Iko se smije. Veli, spremila mu Rifka pun kofer svega. Čula, kaže, da će nas prebacivati u Palestinu...

Sarika prestade da plače. Zaista, šta vrijedi? Bolje da ona čovjeku spremi da ima čim da se založi, da ima u šta da se presvuče. Plakati može i poslije, za to uvijek ima vremena. Ona se umiri. Ustade sa stolice i ode u kuhinju da sprema.

— Mošo, — ču se uskoro otuda njen glas, — a može li to zaista biti da vi idete u Palestinu?

U njenom glasu osjećala se nada.

Mošo se osmijehnu.

— Pa zašto ne, — reče, — zašto bi to bilo nemoguće? Ja sam čuo da su se Englezi sporazumjeli s Nijemcima za nas. A u Americi je čitav lom. Ne smije Hitler više onako kako je počeo!

Sarika se vrati iz kuhinje noseći kafu. Njih dvoje sjedoše, zapališe cigarete, i počеше da piju. Nastaviše da razgovaraju o pakovanju, gotovo mirno i poslovno, kao da se to Mošo zaista sprema na put.

— Kako bi bilo, — veli Sarika, — da ti spakujem onu šarenu košulju od porheta, može da ti zatreba!

— Možeš... i, molim te, spremi mi i one galoše što sam ih lani kupio, — složi se Mošo, i dalje slušajući kako kiša pada, — i, za svaki slučaj, ponijeću ja i kišobran. Šta veliš! Možda će se gdje čekati napolju, a kad udari kiša...

— Bila mi je jutros Blanka Kućina, veli, njen Kućo bolestan. Prehladio se u lageru, kad ste čistili one štale...

— Šta! Kućo bolestan? A zašto mi to nisi ranije kazala?

Moši bi žao Kuće. Bio je to njegov vršnjak, ali je izgledao mnogo stariji. Sitan i žgoljav, sav sijed, Kućo je patio od astme, i kad mu dođe napad, onda su svi Jevreji iz čaršije trčali u Kućin dućan, da mu se nađu, da mu nekako pomognu. A Kućo bi dugo krkljao, borio se tražeći daha, zatim, kad napad malo popusti, dugo kašljao zacenjajući se, dok se najzad ne bi smirio i došao sebi. Onda bi ljudi odlazili, a ostaje bi još samo Mošo, Kućin najbolji prijatelj. Poručili bi kafu i sjedili tako razgovarajući jedno pola sata.

— Znaš, Mošo, — govorio bi Kućo, — mene će jednom ovako šlog da udari. Tako mi je i pokojni otac umro...

I Kućo bi počinjao opširno da priča kako je to bilo kad je umro njegov pokojni otac, a Mošo bi pažljivo slušao, mađa mu je sve bilo poznato, jer je sve to slušao mnogo puta, kad god bi Kuću uhvatio njegov napad astme. Poslije bi razgovor, malo pomalo, prelazio na druge stvari. Oni bi pretresali poslovna pitanja, pa je sada i Mošo dolazio do riječi. Volio je on te razgovore s Kućom poslije napada. Činilo mu se da je tada Kućo najpametniji, da može sve da vidi, da zapazi i ocijeni. Tada bi mnogim njihovim zajedničkim poslovima bili udareni solidni temelji.

Kad izbi rat i dođe Nijemci, i Kući je, naravno, bilo kao i drugima. I on je prišio žutu traku na rukav i odlazio na radove, i njegova radnja je bila opljačkana kao i druge što su. A sam Kućo je došao nekako još sitniji, još više se postarao, glas mu postao nekako piskav, a napadi astme postali češći i teži. Samo, sad više niko nije trčao da pomogne Kući kad počne da se guši. Kad mu napad dođe na ulici, dok ostali velikim brezovim metlama dižu oblake prašine metući, Kućo se, greajući, valja po zemlji, a stražari koji ih čuvaju polijevaju ga vodom gromko se smijući. Oni se tako zabavljaju, a Kućo, došavši sebi, sav mokar i prljav, uzima metlu, pa i on nastavlja da mete — kao da nije ništa ni bilo.

A kad su posljednji put bili u lageru gdje su čistili štale, Kuću su njemački vojnici odnijeli pod pumpu i potpuno ga ukvasili. Mošo je to gledao iz štale i plakao. Tako se Kućo i prehladio.

— Zašto mi ranije nisi kazala, Sarika, — ponavljao je Mošo, — kako si mogla da mi to ne kažeš! Pa možda čovjeku nešto treba, znaš kako je danas...

A Sarika namjerno nije htjela da mu to kaže ranije. Ona je znala da bi Mošo odmah otrčao do Kuće, da vidi šta je, a ona se

tako boji, boji se da ostane sama, boji se za Mošu . . . ona želi da on nikuda ne ide od kuće! Zato mu nije ništa govorila, ali sad ne želi da to prizna.

— Zaboravila sam da ti kažem. Blanka mi reče da im ne treba ništa, pitala sam ja. Samo je odnijela tvoj termofor, doktor Papo je kazao da mu meće tople obloge, biće mu, kaže, odmah bolje . . .

Mošo pogleda na sat — deset sati! Davno je prošao policijski čas! Mošo uzdahnu, stavi sat u džep od prsluka, i odluči da odmah, čim svane, ode do Kuće — samo ako ove noći ne bude ništa.

Kiša je sve jednako padala. Munje su urjedale, gromovi prestali da tutnje u blizini, ali pljusak nije jenjavao a vjetar je divlje hujao.

— Hoćemo li jednu partiju? — upita Mošo. On izvadi karte iz stola, i njih dvoje počеше da igraju žandara.

Ali im igra nikako nije išla od ruke. Bunili su se u kartama, pogrešno odigrali. Nije bilo moguće igrom potisnuti misli koje su se neodoljivo rojile sve oko jednog te istog predmeta, nije bilo moguće makar za trenutak zaboraviti ono što ima da dođe, a što je tako strašno za njih oboje, tako nerazumljivo, da i Sarika i Mošo ne smiju o tome više da govore. I ne primijetiše kad kiša prestade. Iz misli ih trže urlanje glasova koji su dolazili odnekud iz čaršije, još prilično daleko. Bili su to glasovi pjesme.

Oni prestadoše da igraju i počеше slušati.

Ah, ta pjesma, ta užasna pjesma! Sarika nikad nije mogla da shvati šta se to pjeva u toj pjesmi, riječi su se gubile i ona nije mogla da ih uhvati, ali, kad god je čuje, nju obuzme strah od kojeg drhti čitavim tijelom, očekujući da se poslije te pjesme desi nešto užasno. Ona je nehotice zamišljala kako izgledaju ti ljudi što pjevaju, i pred njom se uvijek ukazivala slika koja je povećavala njen strah. Idu nekakvi strašni ljudi, oči im zakrvavljene, po ustima ih popala pjena! Nose batine, ogromne noževe, nose upaljene baklje koje ih obasjavaju crvenom svjetlošću, a pošli su da pale, da ubijaju, da kolju njih, Jevreje! I, slušajući kako se ta pjesma približava njihovim prozorima, Sarika bi blijedjela, sitna nervozna drhtavica postajala bi sve jača, sve neizdržljivija, Sarika bi htjela da vrisne, ali ne može! Sva orošena ledenim znojem gubila bi svijest, a kad otvori oči, vidjela bi nad sobom Mošu koji, gledajući brižno u nju, viče u drugu sobu:

— Erna, ne boj se, mami je bolje . . . evo, smije se . . .

Evo, i sada Sarika čuje tu pjesmu, ona već počinje da drhti. Mošo to primjećuje i nastoji da je umiri, da zaustavi napad straha.

— Ali, Sarika, — govori on užurbano, — zaboga, pa to nema smisla, to je sramota, bogami! Pa kako će dijete ostati s tobom, zaista, treba da misliš o tome . . . Mala će se prestraviti s tobom!

Ali Sarika ne sluša i ne čuje šta joj Mošo govori. Ona napregnuto prati zvuke strašne pjesme koji su sve bliži, razgovjetniji.

Ona sve više blijedi, čelo joj postaje sjajno od znoja, oči su širom otvorene.

— Mošo, — kaže ona tiho. — pa oni dolaze...

— Ali, ne, Sarika, zaboga, kao da ih čuješ prvi put! Prolaze kao i dosada. No, no... dođi sebi...

Mošo ustaje sa stolice, prinosi joj ustima čašu vode, brzo trči u banju da nađe kolonjsku vođu. Začudi se kad nađe Sariku mirnu, pribranu. Istina, još je blijeda, pomalo još drhti, ali se savladala.

— Eto, vidiš, kako si ti dobra, — govori joj Mošo zadovoljno, — no, neće biti ništa, kao ni dosada, znam ja to, vidjećeš!

A pjesma je postajala sve glasnija, već su se isticali pojedini glasovi neskladno se izdvajajući od ostalih.

— Ne, Mošo, oni će večeras doći, ja to osjećam, doći će...

— Zaboga, ostavi te gluposti! Biće najbolje da legneš, ti si tako uzrujana. Hajde, da te odvedem u krevet...

— Ne, neću u krevet! Ne, zaista, ja sam se sasvim umirila, ne bojim se... zaista, uopšte se ne bojim!

Pjesma odjeknu pod samim prozorima. Pjevalo je desetak ljudi iz sveg glasa.

Najednom Sariku i Mošu zagluši tresak i zveket stakla. Neko je spolja nečim teškim udario u njihov prozor. Popucaše drveni okviri, a staklo pršte i sitni komadići počеше padati čak oko njih i po stolu. Jedan komadić okrznu Mošu po čelu na kome se ukaza tanak mlaz krvi, vijugajući po obrazu i kapljući niz bradu. Mošo to ne osjeti. Sarika se trže, ali i dalje ostade sjedeći za stolom.

Čuše se njihova avlijska vrata, njih izbaciše iz šarki. Zalupaše okovane cokule, zaškripa i zatutnja pod mnogim nogama njihova drvena veranda kojom se ide u kuću. Neko snažno udari u vrata.

— Otvaraj! — ču se grub glas.

Mošo pritrča vratima, okrenu ključ u bravi, i vrata odletješe ustranu pod pritiskom spolja.

Sve se dešavalo nekako čudno, nestvarno. Moši se učini da ovo što vidi nije u njegovoj kući, da to uopšte i nije u stvarnosti, nego da gleda ono što mu je nekad neko pričao, ili što je negdje pročitao. Kao da se to ne radi o njemu nego o nekom drugom, a on je samo nijemi i nevidljivi posmatrač koga se to ništa ne tiče, na koga prisutni ne obraćaju nikakvu pažnju.

Ljudi koji ovako bučno prodriješe u kuću zastadoše nekoliko trenutaka, kao da su se zbunili, kao da ne znaju šta sad treba da rade. Nastade neka čudna tišina u kojoj je Mošo lijepo čuo kako njegov sat u džepu od prsluka sitno kucka. On poče da osluškuje — tik-tak, tik-tak, tik-tak, — kuckao je sat sitno, užurbano.

Najednom se Mošo vrati u stvarnost.

— Šta želite, gospodo? — upita on drhtavim glasom.

I kao da je baš samo trebalo da on progovori, da postavi to

pitanje, ljudi iziđoše iz trenutne zbunjenosti, opet postadoše bučni i raspojasani, onakvi kakvi su bili i na ulici.

Mošo spazi među njima, pored nekoliko ustaša iz mjesta, dvojicu njemačkih vojnika koje su ostali okruživali, nešto im poluglasno objašnjavali, ponašajući se prema njima kao prema pretpostavljenima. Jedan od tih vojnika istupi iz grupe, ljuljajući se pomalo na nogama priđe Moši i, kuckajući ga kažiprstom po grudima, upita promuklim glasom:

— Also, Jude?

Mošo pogleda u Sariku. Ona je nepomično sjedjela na stolici i gledala u Mošu. Gledala ga je s nekim čudnovatim interesovanjem: kao da je sad iznad svega zanima to šta će Mošo reći, kako će odgovoriti na postavljeno pitanje, šta će uraditi! On dugo zadržava pogled na njoj, ali se njen izraz na licu ne izmijeni. Ona njega kao da nije ni vidjela!

— Jude? — ponovi Nijemac pitanje pokazujući već izvjesnu nestrpljivost.

— Ja, Jude. — odgovori Mošo mračno.

— Ah, so, — Nijemac pucnu prstima, — so, — i on pogleda po ostalima, kao da je htio reći: vidite, priznaje!

— No, ideš s nama, — reče onaj drugi Nijemac, — no, brzo, sofort!

A ustaše se razidoše po kući. Prvo odoše u kuhinju. Otuda se začu zveckanje suđa i njihov smijeh. Drugi počеше zavirivati na sve strane po sobi. Jedan otvori kapak klavira, pritisnu dirke, i u sobi odjeknu čudan zvuk, kao nečiji izmučen jauk. Svi se trgnuše. Trže se i onaj što je dirao klavir i s lupom ga zatvori. Onda diže note, pogleda ih, pa ih baci na pod i stade na njih nogama u grubim cokulama. Drugi počē da siječe kožu sa nove Mošine klub garniture i da je trpa u ranac. Poskidaše sa zidova slike, na nekima polupaše stakla, polomiše okvire. Otvoriše kredenac od mahagonija u kome je Sarika držala svoj kristal.

— Ah, a-a-a-a, — čuo se zadivljen uzvik njemačkog vojnika, — das ist perfekt!

On je dizao čaše prema svjetlosti, kuckao ih savijenim prstom, a onda počē da ih slaže u torbu.

Digoše ćilim sa poda, saviše ga u trubu i prisloniše uz vrata, sa divana skidoše staru buharu koju je Sarika dobila od svoje majke kad se udala za Mošu. Za tren oka, načiniše pustoš u sobi.

A Mošo i Sarika nijemo gledaju šta se radi i samo misle na jedno: Erna, šta će biti s njom? Dijete je tako nježno...

Mošu povedoše. Ne dadoše mu ništa da ponese. Rekoše, neka mu sve to žena donese pred Komandu mjesta. A uostalom, možda neće ništa ni biti potrebno, vjerovatno da će se Mošo sutra vratiti kući. Odoše.

Sarika je i dalje nepomično sjedjela. Oči su joj bile suve. Niko nije zatvorio vrata, vjetar je duvao kroz sobu raznoseći po njoj listove poderanih nota.

Jutro je bilo prohladno poslije noćasnje kiše. Duvao je još uvijek dosta jak vjetar, razgoneći po nebu već pocijepane oblake koji su bježali prema jugu. Jata čavki vijala su se po vazduhu podmećući krila vjetru. Vrapci su pod strehama cvrkutali, kao prozračan smeđ oblačak slijetali na pijacu, ključajući raskvašenu baletu, pa onda odlazili nekud na drugu stranu.

Pred Ortskomandanturom stajala je gusto zbijena gomila svijeta. Malo dalje postrani brektali su motori dva velika kamiona.

Žene, držeći u rukama velike zavežljaje i kofere, blijede i neispavane, živo su pričale pretresajući sve jedno te isto — kuda to vode njihove ljude? Ali niko nije znao da kaže ništa određeno. Pričalo se čas ovo čas ono.

— Zašto nam ne kažu? — nervozno je vikala jedna sredovječna, još lijepa žena, — zašto kriju od nas, kakav je to način?

Blanka je pridržavala svog Kuću koji je, sav zelen i ispijen, podrhtavao od groznice, jedva se držeći na nogama.

— Zašto si ti došao? — upita ga Mošo prekorno, — pa zar ne vidiš da si bolestan? Ne možeš ti putovati!

A Kuću ništa ne odgovara, samo gleda u Mošu, koji i sam osjeća neumjesnost svoga pitanja. Mošo okreće glavu ustranu. Kuću uzdišući kaže:

— Znaš, Mošo, samo da mi ne dođe ono moje...

— Neće, — uzrujava se Blanka, — neće, samo nemoj da misliš o tome. Čuvaj se, — govori ona brižno, umotavajući mu vrat zelenom vunenom maramom, — i nemoj ništa da govoriš kad budete u kamionu, vjetar je...

Sarika nije mogla da isprati Mošu. Morala bi povesti Ernu sa sobom, a oni nikako nisu htjeli da dijete to vidi. Ernu treba poštediti dokle god se to može! Poručila je samo Moši po Rifki Ikinoj, po kojoj mu je poslala i paket, da je ona dobro, da se za nju ne brine, samo neka se on čuva koliko može, i neka piše čim se negdje zaustave.

Prilazi im Iko sa svojom Rifkom. Kao i uvijek, on je nepokolebljivo veseo i raspoložen, i to njegovo raspoloženje prenosilo se i na njegovu Rifku, ridokosu, mladoliku ljepoticu punog stasa i živih kretnji. Rifka je došla vesela i nasmijana, oko nje se u talasima širio miris kolonjske vode. Prihvatila je Iku ispod ruke i radoznalo posmatrala poznate ljude i žene oko sebe. I ona se bojala, ali, gledajući u Iku, ona se osjećala nekako sigurnija, i čudila se tužnim, plačnim licima žena osuđujući ih u sebi.

— Šta je, društvo! — povika Iko veselo, — jeste li se iskupili! Ništa, ništa, sve će biti dobro! Čuo sam — idemo u Beograd.

— U Beograd? — začudi se Mošo, — zašto u Beograd?

— E, to ne znam...

Mošo i vjeruje i ne vjeruje da će se ići u Beograd. Vjeruje zato što želi da bude tako, a ne vjeruje, jer se boji, boji se da ih

varaju dok ih ne strpaju u kamione i onda odvezu ko zna kuda. Ali, on ne kaže ništa, samo brižno pogleda u Kuću koji se skupio kao da mu je zima, sav zelen i jadan.

Okolo je graja sve veća. Žene počinju da govore sve glasnije, ponegdje se čuje plač, glasni uzdasi. Došlo je i mnogo djece, zbog njih je još bučnije. Mošo se sjeti svoje Erne.

— Čija je to pamet, — ljuti se on, — da dovodi djecu! Šta će djeca ovdje?

— Jeste li čuli, — Iko tajanstveno šapće, — jeste li čuli... Noćas su opet presekli žice na cesti, pucalo je... jedan njemački kamion izgorio...

Mošo se plašljivo osvrće, a Kućo, kao da ne sluša i ne čuje ništa, gleda nekuda preko glava gomile...

Pred zgradom Komande mjesta stoje vojnici stražarskog odjeljenja koje će ih pratiti. Tu su njemački vojnici i ustaše. Ustaše će ići u kamionima, zajedno s Jevrejima, Nijemci na motociklima koji stoje spremni — jedan ispred kamiona, dva pozadi.

— Jesi li vidio koliko je vojnika, — šali se Iko, — kad bi pro-računao, ispalo bi gotovo na svakog od nas po vojnika! E-he...

Najednom se stražari uskomešaše. Dvojica njemačkih vojnika sjedoše na motocikl i nekud odjuriše, a ustaše opkoliše gomilu i počеше da odvajaju žene i djecu na jednu stranu ostavljajući muškarce usamljene na drugoj. Plač se naglo pojača.

— Kućo, čuvaj se, pazi na se! — viče Blanka.

— Ne boj se! — odgovara joj Mošo umjesto Kuće.

A Rifka, tek sad shvativši da njen Iko zaista odlazi, počē da grca.

Neka žena je vikala. Tražila je da joj dopuste da preda mužu paket koji je ona zabunom ponijela sa sobom kad su ih odvajali. Ne dadoše joj da se približi. Ustaše su kundacima otiskivali žene, razmak između njih i ljudi bio je sve veći.

Još jedan motocikl nekuda odlete, užurbanost među stražarima zbog nečega poraste. Nešto su vikali i psovali.

— Uteče David Bukusov! — ču Mošo kako neko reče.

David Bukusov? Moši iziđe pred oči lik odraslog, krupnog mladića, koga je on nekada gotovo svaki dan viđao pred Bukusovom radnjom. Gledajući ga kako pazarnim danom slobodno i srdačno razgovara sa seljankama, nenametljivo ih svraćajući u očev dućan, on je mislio o njemu: dobrog sina ima Bukus, biće to dobar trgovac jednog dana. I zavidio je pomalo Bukusu.

Bukusa su ubili prvih dana okupacije — nije htio da otvori Nijemcima. David je pobjegao kroz prozor. Jevreji su tada osuđivali Bukusov postupak, smatrajući da je on tada namio štetu svima njima i uticao na Nijemce da budu nemilosrdni. I eto, sad i taj David!

— Zašto da bježi, — pita Mošo uzrujano, — zar je on nešto bolji i vredniji od nas? Vidiš ti, molim te, biva, on će da pobjegne, a mi sad da plaćamo! Kako to? Pa to je bezobrazluk!

Mošo se stvarno uzrujavao, iskreno se ljuteći na tog Davida koji im otežava situaciju, baš kao što je to nedavno učinio i njegov otac. Iko se slagao s Mošom da nema smisla što je David to učinio, kad će ga svakako uhvatiti, a njima svima samo će biti teže. Kućo je ćutao. Onda iznenada reče:

— Alal mu vjera!

Mošo i Iko začuđeno se zгледаše. Ne rekoše ništa, da ne bi uzbuđivali Kuću. A Kućo je drhtao, oči su mu postajale življe, čak se i rumen ukaza na njegovim blijedim obrazima.

— Alal mu vjera! -- ponavljao je.

— Kome? — ipak upitaše Mošo i Iko.

— Njemu, Davidu alal vjera, — govorio je Kućo zadihano, kao da se guši, — njemu, brate! Ima mlađić pravo, zašto da ne bježi, šta da čeka, šta...

Kućo se zagrcnu. Mošo i Iko uzdrhtaše, čak ne smjedoše više ni da se zгледaju, u strahu da se Kućo još više ne uznemiri.

— Neka bježi, — dahtao je Kućo, — neka bježi ko god može...

Motocikli se vratiše. Sa njih skočiše namrgođeni njemački vojnici, drugi ih opkoliše, među njima nastala živo objašnjavanje.

— A-ha, nisu ga uhvatili! — reče Iko nekako radosno.

— Ode David u šumu.. u partizane...

Mošo nije mogao da zna ko to reče, ali vidje kako stražari izdvajaju iz gomile onu ženu što je maločas vikala kako je udaraju kundacima i potiskuju prema vratima komandanture.

— Alal njemu vjera! — šaptao je Kućo.

Počеше ih goniti u kamione. Nastade metež među ženama koje su glasno kukale, dok su ljudi, mračni i ozbiljni, kao da vrše nekakav važan posao, prilazili kamionima, a onda, stenjući od napora, teško se penjali u njih. Mošo i Iko prosto unesoše Kuću. Iko se popeo prvi i odozgo pružio ruke, a Mošo prvo podigao Kuću dok nije dohvatio Ikinе ruke, a onda podmetnuo leđa, digao ga, i tako ubacio u kamion. Zatim se popeo i on i pogledao odozgo.

Žene i djeca, opkoljeni ustašama, stajali su u zbijenoj gomili. Od njih se čuo glasan plač. Mošo se namršti i okrenu glavu.

Najzad kamioni zadrhtaše i po vjetru koji se najednom javi Mošo shvati da su krenuli. Plav oblak đima sakri gomilu iz koje su domahivali posljednje pozdrave.

U kamionu je bilo tijesno. Na zavojima puta ljudi su se povijali čas na jednu čas na drugu stranu, odupirući se jedan o drugog. Njih trojica bili su u drugom kamionu. Mošo je gledao njemačke vojnike na motociklima i, primjetivši da oni ne gledaju u njih, počeo je pažljivo da posmatra vojnička lica, pokušavajući da po njima nekako dokuči kuda to idu i zašto. Mošo je tako volio da po licima ljudi, po njihovom izgledu i opštem izrazu, proučava i doznaje tuđe namjere. On se u tome bio prilično usavršio i mogao je, sa dosta velikom tačnošću, po licu mušterije, da zaključi šta mušterija treba i da li stvarno hoće i namjerava da kupi, ili

samo da zadovolji svoju radoznalost, da se zabavi. Godinama je Mošo pažljivo gledao u ljudska lica, na njima, on je bio uvjeren nije moglo biti tajne za njegovo oko. On ne zna da se ikad prevario. A sad, evo, on ne može na licima ovih ljudi da vidi ništa, nikakvog izraza ne može on na njima da otkrije! Ona su mirna, ukočena, kao skamenjena! Ne možeš vidjeti da o nečemu misle ti ljudi, da očekuju nešto prijatno ili neprijatno! Ništa!

Moši dodija da ih posmatra. Njegovu pažnju privukoše točkovi motocikla koji su se brzo okretali, rastjerujući na sve strane lokve od sinoćnje kiše. Vrte se ti točkovi, skaču preko rupa i neravnina na cesti, zaobiđu poneki kamen a preko nekog i pređu, i kao da čitav motocikl poskoči kao razljućen konj. Zagledao se Mošo u te točkove, zanio se, pa gleda samo u njih, zaboravljajući sve drugo. Najednom ispod prednjeg točka motocikla koji je vozio s lijeve strane iskoči kamen kao iz pračke, i u luku poletje preko ceste. Mošo pođe pogledom za tim kamenom i opazi kako kamen pade u njivu ukraj puta u kojoj se žutjela prezrela pšenica.

— Pazi, — začudi se on, — pazi, kakva je pšenica! Odlična! A zakasnilo se ove godine sa kosidbom...

On zaboravi motocikle, i poče gledati oko sebe. Pogled mu zađe preko rodnih polja na kojima se talasala pšenica. Oprana kišom, obasjana suncem, ona je bila tako lijepa, tako je snažno mirisala nečim dragim, poznatim. Iznad njiva pod pšenicom širio se mirni dah ljeta. Uzlijetale su iz pšenice uvis ševe i, lebdeći nekoliko trenutaka, strmoglavljivale se opet natrag, kao u vodu. One su sigurno pri tom i pjevale, ali se to nije moglo čuti od zaglušne buke motora.

— Eto, — mislio je Mošo, — David uteče! Sad se, sigurno, zavukao negde u pšenicu, pritajio se, pa čeka noć. I, kad se smrkne, David će biti jedan od onih što sijeku žice i pale njemačke i ustaške kamione... A mi, šta ćemo mi?

I Mošo poče da zavidi Davidu. On još jednom obuhvati pogledom čitav pitomi kraj kroz koji su ih nosili zahuktani kamioni, osjećajući kako mu se steže grlo.

U kamionu su ljudi čutali. Krili su oči jedan od drugoga, bojeći se da u tuđim očima ne pročitaju svoju sopstvenu misao, misao straha. Mošo pogleda u Kuću. Kućo je sjedio zažmirivši, kao da spava, glava mu se tresla od kretanja kamiona. Izgledao je veoma star, izmožden, islabio.

— On je zaista bolestan, trebalo je tražiti da ne ide, da ostane dok malo ne ozdravi...

— Eto, stigismo! — ču se Ikin glas.

Mošo se trže i pogleda da vidi gdje su to stigli. Pred njima se širila Sava valjajući svoje trombe, smeđe talase. Kamioni ne stadoše kod skele, nego produžiše nasipom, tresući se sad još jače po džombama i zavaljujući se sad na jednu sad na drugu stranu.

— Kud ovo idemo? — upita Iko, — pa ne može se preko mosta...

— Niko mu ništa ne odgovori.

Kamioni usporiše, a onda stadoše. Ustaše poskakaše na zemlju i opkoliše i jedan i drugi kamion. Nijemci ostaviše motocikle ustranu i postrojiliše se na desetak metara od kamiona. Ljudi se uzbuniše. Šta je ovo, zašto su se zaustavili na ovom mjestu, da nije kakav defekt?!

— Ajde! — ču se ustaška komanda, — silazi!

Sve je išlo tako brzo da ljudi nemadoše vremena ni da misle šta se to radi i šta će sad biti s njima. Ustaše ih potjeraše s nasipa prema Savi, ka jednom šumarku topola na samoj obali rijeke.

— Brže, brže, — vikali su, — ne zaostaj!

I počеше ih krvnički udarati kundacima.

A ljudi, zbunjeni, neuzvjereni, gurali su jedan drugog, probijajući se sredini — ne bi li kako izbjegli bolne udarce. I nisu mogli misliti ni na što drugo, nisu imali kad da misle ni na što drugo — samo na to: ukloniti se udarcu, ne biti na dohvat ruke!

Mošo vidje šta bi s Kućom. On zastade odmah u početku. Jedan ustaša udari ga kundakom u prsa. Kućo stade, zamaha rukama i htjede nešto da kaže, ali iskolači oči i samo poče da hriplje, crveneći i modreći. On privuče pažnju ustaša na se, svi se zaustaviše i počеше da gledaju u njega. Onaj isti ustaša udari ga još jednom, ali se na Kući poslije toga udarca ne desi nikakva promjena. Samo je i dalje hripao, modrio, a oči su mu sve jače iskakale iz duplje. Najzad, on pođe, kao slijep, pravo na onog ustašu koji ga je udario, sigurno više ne videći ništa. A ustaša strašljivo odskoči ustranu, propusti Kuću pored sebe, pa mu opali iz puške u potiljak. Kućo kao da potonu, kao da propade u zemlju, tako je najednom pao. Ustaše se nasmijaše.

Dotjeraše ih u šumicu. Tu je bilo vlažno i prohladno, vladala je tišina koju su narušavali samo tok vode i začuđeno kreštanje svrake, uznemirene čudnim i iznenadnim prisustvom gomile ljudi. Počese ih vezivati žicom, sve po dvojicu jednog za drugog. Ne opirući se, ljudi su pružali ruke kao tuđe. Njihove oči bile su prazne, bez pogleda, kao da su već mrtve. Kao u nekoj magli Mošo vidje kako Iko, strašno urliknuvši, skoči za vrat jednom ustaši i uhvati ga zubima za grlo. On ne vidje više ništa, ali mu sve bi jasno i, pokoravajući se nekom iznenadnom podstreku, on se naglo izdvoji iz gomile, snažno udari u prsa ustašu koji se nađe pred njim, i iz sve snage potrča natrag, prema nasipu. Obnevideo i oglušio, on je trčao ne birajući puta, probijao se kroz grmlje, zapadao u trnje, ali se izvlačio, gonjen nekom neshvatljivom silom, i nastavljaao da trči, bez daha, na kraju snage, ali ne zastajući ni za trenutak.

— Dakle... tako... — šaptao je, — tako vi hoćete... e, mene nećete, nećete me zaklati... nećete...

On se za trenutak sjeti Sarike i Erne, ali nemade kad da žali za njima, samo njihovi likovi proletjaše ispred njegovih očiju i nestade ih. A onda pomisli na Davida Bukusova sina i ponovi Kućine riječi: alal mu vjera!

Nešto ga udari u članak lijeve noge, i noga mu se odjednom oduze. On posrnu, pođe da padne, ali se održa vukući se sve dalje.

— Jest, šta da čeka, šta... — čuje on odnekud Kućin glas, — trebalo je da bježe svi koji mogu... onako kao David Bukusov sin...

Opet mu pred oči dođe Erna. Vrišti u strahu njegovo dijete i uzalud pokušava da uzmakne pred strašnim nekim rukama koje su se prijeteći nadnijele nad nju i hoće da je zgrabe, da je rastrgnu...

Kao da mu neka ognjena lopta proletje s leda kroz grudni koš i presiječe mu i ono malo daha što je još imao. Glava mu se zanese od nekog strašnog udarca po lijevom uhu, ali se on i dalje vukao naprijed. Najednom upade u more ognja u kome sa svih strana lete na njega komadi usijanog kamenja. On hoće da im se ukloni s puta, da im izmakne, ali ne može i, zatvorivši oči, on vrisnu i pade na leđa.

Stigoše ga tek kad su njegovi prsti već prestali da grebu vlažnu zemlju nasipa.